

**ЗНАЧЕНИЕ НА ПСИХИЧНОТО ЗДРАВЕ
НА ИЗВЪРШИТЕЛИ С ЛИЧНОСТОВИ РАЗСТРОЙСТВА ПРИ
ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ НА НАЙ-ТЕЖКИТЕ НАКАЗАНИЯ**

доц. д-р Ива Пушкарова – Гочева

Summary: Significance of the Mental Health of Criminals with Personal Disorders for the Individualization of the Highest Criminal Punishments

Perpetrators of extreme crime usually suffer from mental health damages which do not qualify as legal insanity. The most common among them is the mental/personality disorder. Judicial approaches towards it differ from concept that it is a sufficient condition to deny the imposition of the gravest penalty to a belief that it is a sufficient ground for imposing it as it is directly related to the perpetrator's dangerousness. The article argues that personality disorder is a mitigating circumstance which prevents courts from choosing the gravest penalty. The article is based on a case-law study and analyses in depth a selection of cases.

Key Words: *Alcoholic Disease, Court, Criminal Justice, Criminal Liability, Grave Penalty, Insanity, Life Imprisonment, Life Imprisonment without Commutation, Medical Care, Mental Deficiency, Mental Disorder, Severe Crime.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Извършителите на изключително тежки престъпления обичайно страдат от нарушения на психичното здраве, които не изключват вменяемостта. Най-честото е личностовото разстройство (над 2/3 от всички 48 осъдени на доживотен затвор без замяна/смърт след 1989 г. и над 1/3 от 95-те осъдени на доживотен затвор).

Разнообразието на съдебните подходи към личностовото разстройство обуславя големи различия в тежестта на наказанието и не позволява да се открий единен стандарт на наказателноправно отношение към човек, чиято много висока опасност се дължи на такава психична особеност. В практиката възгледът, че личностовото разстройство е **достатъчна пречка** пред налагане на най-тежкото наказание, тъй като е смекчаващо обстоятелство, се конкурира с разбирането, че то е **достатъчно условие** за налагането му, тъй като е източник едновременно на множество различни по вид отегчаващи обстоятелства, водещи до извод за непоправимост на подсъдимия.

Целта на настоящото изследване, проведено през 2013 – 2015 г. на 160 случая на наложено смъртно наказание, доживотен затвор без замяна и доживотен затвор след 1951 г., е да съдейства за изграждане на единно разбиране за значението на психичното здраве на деца, като предложи критичен сравнителен анализ на различните подходи. Изводите ще бъдат демонстрирани чрез по-подробен анализ на подбрани случаи.

1. Влияние на личностовото разстройство върху престъпното поведение

Личностовото разстройство е дълбоко вкоренен и траен дезадаптивен модел на поведение, който се проявява в негъвкави реакции към широк кръг от лични и социални ситуации, отразяващи крайни или значими отклонения от начина, по който средният индивид в една култура възприема, мисли, чувства и общува с другите²⁴⁹.

²⁴⁹ Вж. Международна класификация на болестите, ревизия X от 1992 г., на Световната здравна организация. Предходните ревизии назовават личностовото разстройство „психопатия“.

Разстройството определя дисхармонични нагласи, трайно абнормен стил на поведение и значителни нарушения на емоционалната, професионалната и социалната адаптация. То се формира в детска възраст поради неблагоприятни условия на отглеждане и възпитание, обективно е и се запазва през целия живот.

Изследваните осъдени най-често страдат от диссоциално или смесено разстройство²⁵⁰. Единични са случаите на шизоидно, шизоафективно, биполарно, пасивно-агресивно, разстройство в адаптацията, и емоционално нестабилен тип личност²⁵¹.

Тъй като състоянието възниква извън волята на субекта, той не е критичен към него. Симптомите му периодично се усилват и утихват, но не изчезват напълно. При изостряне могат да отключат престъпно поведение, докато подходящо продължително корекционно въздействие може да ги потисне, вкл. да помогне на личността да развие механизми да ги контролира. Затова, въпреки своята устойчивост, само по себе си **разстройството не може да се тълкува отнапред непременно като признак за неоправимост** или социална невградимост на личността. Такова заключение може да бъде направено в отделни случаи на основата на комплекс от фактори.

Както съдебната психология и криминологията, така и съдебните актове, в които тези проблеми се обсъждат, свързват **личностовото разстройство с фактори на средата, в която деецът се е формирал**. Типично тя е значима за индивидуализацията на отговорността в качеството си на съвкупност от криминогенни обстоятелства от миналото на дееца, които той не е могъл да избегне. Личностовото разстройство е признак както за действието им, така и за причинната връзка между тях и формирани у дееца устойчиви асоциални нагласи, утвърдени като житейски стратегии и дълбоко свързани с идентичността му, които придават автоматизъм на извършваните от него престъпления. Обусловените от разстройството характерови особености благоприятстват развитието на престъпната мотивация. Поради това **личностовото разстройство има значението на смекчаващо обстоятелство**²⁵². Ако бъде установено

²⁵⁰ Социопатията предизвиква голямо отклонение на поведението от социалната норма, свързано с грубо безразличие към преживяванията и страданията на другите; изразена и постоянна безотговорност и пренебрегване на правилата; неспособност за трайни взаимоотношения; крайно ниски прагове на поносимост на фрустрация и отключване на агресивни реакции; неспособност за изживяване на вина и за учене от минал опит, особено от наложени наказания, при изразена склонност към себеоневиняване. Това разстройство е свързано с повишен риск от алкохолизъм и наркотични зависимости.

²⁵¹ Страдащият от *шизоидно разстройство* е емоционално хладен, отчужден и самовглъбен, безразличен към външната оценка за себе си, силно ограничен в способността си да изпитва удоволствие и да изразява емоции, прекомерно ангажиран със собствените си фантазни преживявания при извънредно слаб интерес и потребност от общуване, вкл. сексуално и подчертана нечувствителност към общоприетите норми. Опитите за близост преживява като физическа заплаха. *Шизоафективното разстройство* поражда тежки промени в настроението с някои психотични симптоми на шизофренията (странни вярвания, дезорганизирано мислене, необичайно поведение, самоизолация във фантазии). *Биполарното афективно разстройство* е основно свързано с редуване на епизоди на потиснатост и мания (приповдигнатост) със съответно отражение върху поведението. *Емоционално нестабилният субект* действа импулсивно и необмислено в съчетание с неустойчиво и капризно настроение, минимална способност за предвиждане и планиране и изблици на интензивен гняв, които се провокират лесно, ако се почувства критикуван или отхвърлен. *Разстройството в адаптацията* нарушава социалното функциониране при приспособяване към значими житейски промени, най-често включва депресивна симптоматика и може да отключи агресивно и разрушително поведение.

²⁵² Решение № 230 от 23.04.1996 г. по н. д. № 103 от 1995 г. на ВС. Свързаните с личностовото разстройство психични проблеми са „обективна даденост, а не съзнателно предизвикани от дееца“, поради което на тяхна основа не могат да се правят неблагоприятни изводи за подсъдимия. „Да се приеме, че разстроената психика с обективен произход е основание за отежняване на наказателната отговорност, означава да се влезе в противоречие с принципното разбиране на законодателя“, който свързва „подобни състояния или с пречки за възникване на отговорността, или с отпадането ѝ, или със смекчаването ѝ, или с полагане на съответни медицински грижи при нейната реализация“.

от съда, то е **пречка да бъде наложено най-тежкото наказание** (чл. 54, ал. 2, предл. 1 от НК).

Анализът показва, че осъдените на най-тежките наказания рецидивисти с личностово разстройство не са се повлияли от наложената им в миналото наказателна репресия, а престъпният модел често ескалира в по-тежки по вид престъпления. Понякога той прогресира бавно поради продължителното лишаване от свобода за отделните престъпления. Въпреки това те или запазват установената от начало много висока опасност, или тя нараства с всяко следващо, като периодите на свобода са кратки или скъсяващи се. Тази динамика именно очертава трудността на личността да се въздържа от рецидив поради базисни нарушения в социализацията ѝ.

Анализът показва, че **само в редки случаи деецът функционира криминално независимо от средата, в която се намира**. Нерядко описаните лица възприемат социално-приемливо поведение извън ситуациите, отключващи престъпната дейност, поради което могат да са например „добри затворници“. Някои са били условно предсрочно освобождавани. Както се отбелязва и в литературата, „доброто поведение в затвора не е непременно предпоставка за приемливо поведение в живота извън него“²⁵³, тъй като опасността да се извърши престъпление е ситуативна; при изваждане на дееца от контролирана среда с нисък риск от рецидив и връщането му в средата, в която е извършил престъплението, той може да възобнови криминалното поведение.

От значение при преценката за поправимостта на дееца, следователно, е правилното разбиране на причините за престъплението, особено ако то е рецидивно. В повечето случаи **самото личностово разстройство не е определящо за поведението на свобода, а катализира други фактори на средата, към които деецът не проявява задръжки**. Тогава единственият въпрос пред съда не е дали *самото разстройство* може да бъде преодоляно, а дали е преодолимо като *пречка за формиране на такива задръжки в поведението*.

2. Съдебни подходи, разпознаващи личностовото разстройство като смекчаващо обстоятелство

Съдебните решения, които изрично признават личностовото разстройство за смекчаващо обстоятелство и поради това отказват да наложат най-тежкото наказание, принадлежат към малцинствена тенденция в съвременната съдебна практика. Характерна за тях е **изключително прецизна индивидуализация на наказанието, основана на задълбочено и обективно изследване на личността на дееца в най-добрите традиции на българското правосъдие**²⁵⁴. Те очертават разумно отношение към извършителя на изключително тежки престъпления, което не се влияе от назидателния уклон на правосъдието след отмяната на смъртното наказание. Без да омаловажават стореното, тези съдебни състави изхождат както от дълбока вяра в способността на човека да се променя, така и от смиреното разбиране, че бъдещето на никого не е ясно и следва да бъдат съхранени възможностите за облекчаване на наказанието при положителна промяна у осъдения (чл. 38а, ал. 3).

2.1. Така например, през 2011 г. Силистренският окръжен съд налага доживотен затвор на 36-годишен мъж, който на 26.03.2011 г. в нетрезво състояние убил с 53 яростни прободни рани бременната си съпруга (29-годишна, майка на непълнолетната му дъщеря и двамата му малолетни сина) поради отказана от нея интимност. Семейната

²⁵³ ДЪГЛАС, Дж. Ловец на мозъци. ЛИК, София, 1998 г., с. 385.

²⁵⁴ Решение № 1973 от 14.09.1955 г. по н. д. № 3114 от 1955 г. на ВС, I НО: подсъдимият за изнасилване на ненавършило 16-годишни момиче е с личностово разстройство и лека умствена изостаналост и трябва това „състояние бъде прието като обстоятелство, смекчаващо вината му“.

им история изобилствала на упражнявана от него жестокост, която се отприщвала особено необуздано, когато пиел, а той пиел системно. Бил сприхав, конфликтен и отмъстителен и напълно безразличен към децата си. Пострадалата многократно търсела с тях подслон при близки, но под влияние на заплахите му, финансовата си безизходица или потребности на децата да ходят на училище всеки път се връщала²⁵⁵. Убийството е извършено в изпитателен срок на условно осъждане на 6 месеца лишаване от свобода по споразумение за незаконно държане на оръжие.

Деецът бил с незавършено средно образование. Формално зает като животновъд, нямал трудови навици и бил постоянно безотговорен. Не можел да се задържа на работа или да изпълнява финансови задължения. Домакинството и селскостопанската работа вършели баща му и жена му, а той се правел все на болен, за да не работи.

Експертизата установила **смесено личностово разстройство с черти на антисоциално, емоционално-неустойчиво и хистрионно-псевдологофантастичен вариант**. Личността е описана като дисхармонична и примитивна, със силно изразена социална дезадаптация, неустойчива приспособяемост, неуравновесеност, неотстъпчивост, раздразнителност и конфликтност и безогледно задоволяване на желанията. Подсъдимият бил манипулативен, лекомислен, самохвален, капризен и сприхав, а поведението му – непредсказуемо, неочаквано и импулсивно, с изблици на гняв, без дообмисляне на последиците и без контрол над разрушителните импулси. Не признавал авторитети, не се съобразявал с хора и норми, бил враждебен и недоверчив към околните, но без умения да се справя сам. Отношенията му с близките били хладни, подчертано егоистични и злобно-отмъстителни. При злоупотреба с алкохол характеровите черти грубо се изостряли, особено злопаметността, а агресивността му правела съжителството с него на практика невъзможно. С насилието си „предизвикал отвращение у собствения си баща“, който не го допускал до дома си. Умеел да драматизира, преувеличава и измисля преживявания и събития, които го представят като жертва, за да предизвика съчувствие и внимание, както и да дава рационализирани оправдания за причинени вреди – въпреки явното системно насилие над пострадалата, дори на баща си внушил, че същата искала да избяга с друг мъж. По време на процеса излагал противоречиви самооневинителни версии – бил се ядосал, тъй като тя го била заплашвала с оръжие; заварил я бил в леглото с мъж, който ѝ бил дал ножа, за да го убият и т. н.²⁵⁶

²⁵⁵ Присъда № 79 от 14.09.2011 г. по н. о. х. д. № 196 от 2011 г. на Окръжен съд – Силистра. Деецът прибягвал до побоища, държане в плен, закани с убийство, принуждавал децата си да копаят гробовете си и пр. Децата развили неистов страх и при появата му панически се криели. След особено брутален инцидент (затваряне в избата) пострадалата се пренесла при майка си и получила защита по Закона за защита от домашно насилие, но около Коледа под влияние на заплахите на дееца отново се върнала при него и установила, че е бременна. И двамата не искали детето. През март се преместила при свекър си, но той заминал по работа. На 26.03.2011 г. деецът я посетил. Вечерта децата отишли да спят при дядо си, а деецът, след като пил, извършил убийството и заминал. Дъщеря му намерила майка си убита. При опит на дееца да се свърже с нея попаднал на сестра си, която му казала „да отиде да се обеси“. Тогава се предал на властите.

²⁵⁶ Година след осъждането затворът потвърждава данните за нисък интелект, дефицитарен личностов, социален и поведенчески модел и неустойчива идентичност, неадекватно преработване на действителността, непоследователност и непредвидимост, ниска самооценка и слабо самопознание. Осъденият заема позицията на жертва, за да предизвика съчувствие, да притъпи вниманието на събеседника и да контролира общуването. Често мисли за самоубийство. В затворническа среда е отхвърлен. Не работи. Не проявява интерес към образование. Не приема отговорността си за извършеното. Кръгзорът е подчинен на илюзорен свят с вярвания, че е преследван, за да бъде убит, от близките си, които били убили съпругата му. Преживява обкръжаващата го действителност като враждебна и извън контрола му. Целеполагането е неструктурирано, настроението е колебливо и потиснато. Рискът от рецидив е обусловен главно от злоупотребата с алкохол и свързаните с нея гневливост и агресия. Поддържа кореспонденция със сестра си, която отглежда децата му.

Съдът приел за отегчаващи обстоятелства системната злоупотреба с алкохол и алкохолната повлияност при извършване на деянието, проявените бруталност, коравосърдечие и садизъм към майката на трите му деца, изключително негативните характеристични данни, нестабилната трудова биография, насилието над семейството, нарушението на изпитателния срок. Според него безсрочната изолация е наложителна с оглед „реалната опасност, която той представлява не само за своите близки, в частност трите си деца, но и за останалите членове на обществото”.

Въпреки това **„констатираното психично разстройство елиминира възможността за налагане наказание доживотен затвор без замяна”²⁵⁷**. То е отчетено като смекчаващо обстоятелство, редом с оказаното частично съдействие на разследващите органи, но поведенческите изяви, които обуславя, са разпознати като отегчаващи. Такъв възглед е възможен, тъй като върху поведението си субектът има контрол, дори да не може да избира характера си.

2.2. В по-ранен случай спор между инстанциите дали да бъде наложено смъртно наказание бил решен в полза на доживотния затвор отново поради личностовото разстройство на дееца – друг 36-годишен мъж, който на 13.06.1997 г. (петък) умъртвил 82-годишната си майка²⁵⁸.

Страдал от **разстройство на контрола над импулсите („експлозивна психопатия”)**, което според вещите лица, възникнало в „най-ранна възраст” в резултат на неправилен начин на отглеждане. То обусловило противообществени прояви от детството, трудна социална вградимост и недостатъчна гъвкавост във взаимоотношенията. Проявявало се в повишена възбудимост, гневливост, дребнавост, доминиране на емоциите над разума, агресивност и бруталност, лесно развиване на ярост и афект по незначителни поводи. Деецът се формирал като напрегнат, враждебен и склонен за всичките си неблагоприятности да обвинява другите. Бил известен с необузданата си агресия. От 17-годишен цели 17 години бил постоянно в затвора, осъждан общо 11 пъти за сексуални посегателства над деца, вкл. доведената дъщеря на брат му и непълнолетен арестант, кражби, грабеж, измама, бягство от ареста. В затвора се проявявал като мнителен, затворен и своенравен, с навици да прикрива отрицателните си качества, но на свобода бил агресивен до бруталност, егоистичен и жесток дори към най-близките си. Завършил основно образование. Не работел.

Семейните му отношения, провокирали разстройството, били крайно усложнени. Чувствал се пренебрегнат от брат си и сестра си. Смятал се за фаворит на майка си, тъй като бил роден от брака ѝ с баща му, докато брат му бил извънбрачно дете, а сестра му била осиновена. Въпреки това таял към майка си обида, задето убеждавала приятелката му да го напусне, и я подозирал в кръвосмесителна връзка с брат му. Пострадалата е описана като бедна, скромна, жизнерадостна жена, всеотдайна към близките си и особено към дееца. Относително отчуждена от другия си син, в хладни и неприязнени отношенията с дъщеря си. Показвала, че чака с нетърпение осъдения, за да заживеят заедно, но и че го смята за жесток и опасен, страхува се за живота си и предупреждавала съседите да пазят децата си от него.

Съжителството на дееца с нея изобилствало на тежки конфликти, които обяснявал с недостатъчната ѝ домакинска хигиена, с това, че се изнервяла и нарочно го дразнела. Три месеца след излизането си от затвора, през които живял с нея едва дни, деецът ѝ нанесъл смъртоносен побой²⁵⁹. Пред съда споделил, че не е имал намерение да

²⁵⁷ Присъда № 79 от 14.09.2011 г. по н. о. х. д. № 196 от 2011 г. на Окръжен съд – Силистра.

²⁵⁸ Присъда № 71/24.11.1998 г. по н. о. х. д. № 398 от 1998 г. на Окръжен съд – Варна.

²⁵⁹ При скарване деецът ѝ нанесъл побой и заспал, упоен от лекарства. Когато по сигнал на съседите пристигнала полиция, пострадалата го събудила и насърчила да бяга през балкона, преди да отвори и да се оплаче от него на полицаите. Те я посъветвали да не го пуска, но тя оставила вратата отключена.

я убива, тъй като това било немислимо за нормален човек. Изказал вина за стореното и убеденост, че майка му го обичала. Настоявал, че и той я обичал и обвинил брат си, че я биел и искал да получи имуществото ѝ, а жените от семейството – че с интригите си го набедали в майцеубийство. Твърдял, че бил казал винаги истината, че страдал от добрината си и че съжалявал задето не могъл да даде наследник на родителите си.

През 1998 г. Варненският окръжен съд го осъдил на смърт. Обосновал се с многобройността на отегчаващите обстоятелства и липсата на смекчаващи. Според него „очевидна е невъзможността подсъдимият да постави в нормални рамки своето поведение, да възприеме обкръжаващите го хора като добронамерени и да реализира житейските си потребности без употреба на сила или принуда”, като „липсата на самокритичност достига границите на абсурда”.

Според контролните инстанции обаче по случая няма само отегчаващи обстоятелства²⁶⁰. **Личностовото разстройство „не може да не се вземе предвид като смекчаващо”, тъй като то „очевидно е причината за бруталността и агресивността на подсъдимия”,** проявени във всичките му престъпления. Както състоянието, така и убийството са „лична драма за подсъдимия”, видна и от противоречивото му отношение към станалото. „За да бъдат постигнати целите на наказанието и по-специално на генералната превенция, е достатъчно подсъдимият да се изолира от обществото и най-подходящото за него наказание е доживотният затвор”²⁶¹.

2.3. За сравнение е важно да се спомене случай на две убийства от ноември 2003 г., когато в две поредни седмици 21-годишен младеж поотделно прострелял в тил първо баба си, после дядо си, разчленил телата им, които заровил край едно село, пребоядисал в черно или изкъртил плочките на изцапаните с кръв места и напуснал жилището. Макар да намерил извършеното за изключително тежко по смисъла на чл. 38 – чл. 38а, съдът наложил лишаване от свобода, като на основание чл. 24 от НК увеличил общото най-тежко наказание от 20 на 25 години²⁶².

Деецът страдал от **погранично личностово разстройство**, чиито диагностични критерии бяха разработени едва през последните десетилетия. То било установено чак по време на процеса, когато била опровергана диагнозата за шизофрения²⁶³. Личността

Преди това обиколила съседите, на които демонстрирала тежкото си състояние, за да ги предупреди да не се намесват при нов скандал, тъй като синът ѝ можел да ги убие. Когато по-късно той се върнал, конфликтът се възобновил. С нанесения нов побой деецът причинил смъртта ѝ. Уведомил брат си, че я пребил и тя има нужда от помощ, а той мисли да се укрие. Пред съда брат му го определил като „изключително жесток” и подкрепил искането на обвинението за смъртно наказание. Междувременно се нанесъл със семейството си в жилището на убитата, което било по-голямо от неговото.

²⁶⁰ Решение от 19.02.1999 по в. н. о. х. д. № 4 от 1999 г. на Апелативен съд – Варна, потвърдено с Решение № 254 от 1999 по н. д. № 214 от 1999 г. на ВКС, I НО. Между другото, според въззивния съд „наличието на 5 от 11 квалифициращи елемента на деянието по чл. 116 от НК не може да се приеме като отегчаващо отговорността обстоятелство, защото вече е взето предвид при определяне на санкцията по тази норма”. Този възглед е изключение и традиционно не се споделя от практиката.

²⁶¹ Близо 16 години по-късно затворът съобщава, че осъденият има примерно и устойчиво поведение с множество положителни прояви и липса на желание да бъде освобождаван.

²⁶² Присъда № 50 от 14.06.2007 г. по в. н. о. х. д. № 1725 от 2006 г. на Апелативен съд – София. С присъдата на Апелативен съд – София е отменена изцяло Присъда № 62 от 13.11.2006 г. по н. о. х. д. № 181 от 2006 г. на Софийски градски съд, с която деецът е оправдан за първото убийство поради временна невменяемост и осъден на 19 години лишаване от свобода за второто убийство.

²⁶³ До 10-та си година деецът бил отглеждан от майка си и родителите ѝ след ранния ѝ развод с баща му, а следващите 7 прекарал с нея в чужбина. Първите симптоми на психично разстройство проявил около 14-та си година („поведенчески отклонения, автоагресивни прояви, чувство на неясна (витална) застрашеност, прерастваща в страх от хората, затруднена концентрация, обърканост и, на по-късен етап, сетивни измами от първосигналния кръг“). Започнал да употребява наркотици. Върнал се при баба си и дядо си, отношенията с които били лоши. Отчуждил се, отказвал да ходи на училище (накрая прекъснал средното си образование поради несправяне), станал хладен, агресивен и избухлив. Пострадалите

била дисхармонична, с грубо нарушение на социалното функциониране; скъсен емоционален обхват на преживяванията; липса на емоционална връзка с околните и силно занижени възможности за трайни емоционални връзки; неустойчиво настроение; снижен праг на раздраза и бързо идентифициране с гневно-враждебни афекти, водещи до чести експлозивни реакции, висока агресивност и силно скъсен импулсивен самоконтрол. Бил със „силно изразени нагласи да доминира със собствената си позиция и липса на толеранс към различие“, „неспособност за преживяване на вина и negliжиране на социално-негативните последици от поведението“. Повечето социални контакти преживявал като враждебни и фрустриращи.

Според вещите лица особеностите на разстройството улеснили престъпното решение и тласкали към авантюристично рисково поведение. Съдът определил извършеното като „напълно атипична проява на човек“ и „брутално проявление на характерови аномалии“, което „бележи безграничен егоцентризъм, омраза, неблагодарност и нетипична студенина към най-близките хора, които са го отгледали, издържали, лекували и обгрижвали“. Мотивът за извършеното било желанието му да ги „накаже за поведението им, което субективно счита за неподходящо, да им отмъсти за необосновано натрапените му (според него) ограничения, да наложи на всяка цена собствената си враждебна позиция“. В тази връзка е важно да се отбележи, че това разстройство възниква в резултат на тежко травматично ранно детство.

Съдът приел, че чрез извършените убийства деецът се показал като „опасен, аморален и асоциален индивид, лишен от милосърдие, състрадание, роднински чувства и човещина изобщо“, но зачел и смекчаващи обстоятелства – младата възраст, чистото съдебно минало, фрустриращата семейна среда, дисквалифициращото отношение на убитата към него, извънпроцесуалното съдействие, което оказал на разследването и което съдът преценил като добросъвестно и изключително значимо. Последното според съда показвало, че извършителят „не е безнадеждно лишен от лични, обществени, морални и законови задръжки, като съществува възможност за интегрирането му в обществото“.

Психичното състояние на дееца е определено като „смекчаващо обстоятелство със значителна относителна тежест“. Съдът бил убеден, че едно заболяване „никога не може да бъде отегчаващо вината обстоятелство и винаги понижава, в някои случаи съществено, личната опасност на дееца“, както и че не е допустимо да бъде влошавано наказателноправното положение на болни хора. Макар да се съгласил, че поради психичното си състояние деецът разкрива „непривлекателни характерови изменения“ и признаци на „абнормно променена личност“ и именно разстройството е улеснило престъпленията като „драстични проявления на патологичната му натура“, наблегнал, че то изисква лечение. Доколкото престоят в затвора според съда не може да има лечебен ефект, не следва срокът на изолация да е прекомерно дълъг²⁶⁴.

потърсили консултация с психиатър, който поставил диагноза „параноидна шизофрения“ и назначил медикаментозно лечение, което деецът отказвал. Баба му го наричала „нищожество“, „парцал“, „половин човек“ и тайно поставяла лекарства в храната му. В следващите три години агресивността му се засилила и открито „демонстрирал фрустриращи емоции на отричане, негативизъм, отчуждение и агресия“ (заканвал се, че ще убие пострадалите, ругаел по телефона майка си, която оценявал като „много лоша жена“, която „не държала на него“, обвинявал близките си, че не се грижат за него достатъчно, ограничават го финансово, унижават го, нямат му доверие и т. н.). Съдът преценил това отношение като субективно, тъй като според него пострадалите „полагали всеотдайно грижи за внука си“.

²⁶⁴ Основателността на умерения подход е потвърдена от последвалото развитие на осъдения. След повече от десет години престой затворът го характеризира като личност с „подчертано чувство за достойнство“, която се отнася с толерантност и разбиране към всички, макар да поддържа дистанция в отношенията. „Фиксирана е трайна тенденция за осъществяване на добър самоконтрол, усвоени са

3. Съдебни подходи на отхвърляне на личностовото разстройство като смекчаващо обстоятелство

След средата на 90-те години зачестяват изричните откази на съда да зачита личностовото разстройство като смекчаващо обстоятелство. Присъдите от тази група се отличават с липса или оскъдност на мотивите за определяне на наказанието, тенденция на необсъждане на личността на дееца извън въпроса за вменяемостта и възприемане на диагностичните критерии на психичното разстройство като обстоятелства в контрола на извършителя, които могат да отегчават отговорността му. Сравнението с предходната група осъдени не очертава съществени разлики в обществената опасност на деянието или дееца.

3.1. Първо ще бъдат разледани два сходни случая на рецидивиращи сексуални правонарушители с дисоциално разстройство, формирано в семейства на бащи – алкохолици. И двамата са отгледани в насилие и емоционални лишения от прародители, с образователни трудности и престои по интернати, където едва завършили средно образование. И при двамата престъпната дейност започнала около пълнолетието им и бързо ескалирала в тежки изнасилвания, като не се повлияла от налаганата за отделните деяния репресия. Били осъдени на най-тежкото наказание съответно през 1991 г. и 2010 г.

Първият бил на 38 години, когато бил осъден на смърт за изнасилване и убийство на 13-годишно момиче и убийство на съпрузите-свидетели²⁶⁵. Като дете бягал от дома си, двукратно повтарял V клас и прекарал 3 години в интернат. Веднага след това извършил хулиганство, проникнал незаконно в чуждо жилище и отнел автомобил. Последвало осъждане за бягство от затвора и отклонение от военна служба. След излизане от казармата извършил изнасилване, за което бил осъден през 1973 г. на 12 години лишаване от свобода. Непосредствено след освобождаването си извършил второ, за което бил осъден през 1982 г. на 14 години, изтърпени на 19.01.1990 г. – 6 месеца преди да извърши последните си престъпления²⁶⁶.

Съдът установил, че **поради разстройството си** деецът е емоционално незрял и без пълноценни възможности за психосоциално адаптиране, поради което при алкохолно повлияване върши престъпления. Състоянието е преценено **не като смекчаващо**, а като елемент от асоциалния характер, който обусловило. Обстоятелствата по отглеждането не са коментирани, нито е изведена причинната им връзка с разстройството²⁶⁷.

През 2010 г. най-тежкото наказание е окончателно потвърдено от ВКС по отношение на **39-годишен извършител на сексуални убийства**²⁶⁸. Неговото

адекватни модели за себепредставяне и себеутвърждаване²⁶⁹. Осъденият се проявява като отговорен и изпълнителен в работата си като помощник-учител по български език, неподатлив на външни влияния. В добри отношения с близките си, включително с майка си.

²⁶⁵ Присъда № 14 от 17.06.1991 по н. о. х. д. № 90 от 1990 г. на Окръжен съд – Габрово. На 6.06.1990 г. деецът гостувал у семейството, чийто гост било и детето. Възрастните пили много. Съпругът изпаднал в тежко опиянение и бил лесно неутрализиран при опита да се противопостави на изнасилването, по време на което съпругата била излязла и се намесила в защита на детето едва в края на деянието. Детето е убито с 41 удара с ножче, а съпрузите – с 37 и 69 удара. Деецът опитал да се укрие и бил задържан при пресичане по невнимание на румънската граница.

²⁶⁶ По-краткият реален престой в сравнение със сроковете на наказанията се дължи на приспадането на работни дни.

²⁶⁷ Близо 14 години по-късно осъденият изтърпява наказанието си, изоставен от близките си и обсебен от идеята за създаване на вечен двигател, под наблюдение на психиатър.

²⁶⁸ Присъда № 62 от 13.05.2009 г. по н. о. х. д. № 1873 от 2008 г. на Окръжен съд – Варна.

диссоциално разстройство било с шизоидни особености, водещи до непредсказуемост на постъпките, повлияност на поведението от обърканост и страхове, емоционална резистентност и амбивалентно отношение към жените, както и склонност към натрупване на раздразнение. Според експертизата „личности с такова разстройство се отличават най-вече с емоционална студенина, включително и към себе си, примитивен егоизъм и удивително отсъствие на годност за емоционално вживяване на мъките, радостите и страданията на другите”, поради което те са „често автори на престъпления против личността”. Тези изрази обаче **принадлежат към диагностичния профил на хора с такова разстройство. Липсва експертно становище дали са валидни за конкретния подсъдим.**

До 25-та му година, когато починали, деецът живял с родителите на баща си, след като неговите се развели преди да навърши 9 месеца. Майка му сключила втори брак и до 16-тата си година я виждал рядко. Баща му починал от алкохолизъм, когато синът бил на 24 години. Според експертизата липсата на родителска грижа е причината да бяга от училище и да повтаря V клас. Работил на стрелбище до влизане в казармата.

Непосредствено преди пълнолетието си е осъден за кражби. Като военослужещ на 1.07.1992 г. отнел автомобил. В периодите на свобода извършвал незаконна таксиметрова дейност, за която получил общо 11 административни наказания. Три години след загубата на прародителите си, на 1.08.1996 г. извършил първото си изнасилване, а второто – два месеца след изтърпяване на наказанието за първото, на 22.05.2000 г. Отвел пострадалата 21-годишна студентка с таксито си в околностите на село, където я изнасилвил и удушил с кабел. Познавал я от свижданията ѝ с братовчед ѝ в затвора. На 20.02.2004 г. извършил аналогично деяние край друго село с друга позната 21-годишна студентка, която подмамил с предложение да я откара в родния ѝ град. Тялото било намерено едва на 28.07.2005 г. със съдействието на извършителя, който междувремето бил обвиняван за подобни изнасилвания на млади жени, но производствата били прекратявани.

Съдът индивидуализирал наказанието без смекчаващи обстоятелства. Личностовото разстройство интерпретирал в контекста на отегчаващите обстоятелства, доколкото определяло черти на характера, обуславящи „съвсем реална и изключително завишена” опасност. Доживотният затвор без замяна е наложен, за да бъде предпазен животът на други членове на обществото. Не е обсъждано дали превантивната цел може да бъде постигната с доживотен затвор.

3.2. В друг случай на сексуално убийство деецът е осъден на доживотен затвор, но единственото смекчаващо обстоятелство е свързано не с психичното разстройство, а с направените самопризнания²⁶⁹.

В психологическия профил на неизвестен извършител преди да бъде разкрит, деецът е характеризирал като психически и емоционално нестабилна личност със сексуална дисфункция, избухлив и параноиден. По-късно съдебната психиатрично-

²⁶⁹ Присъда № 27 от 30.09.2011 г. по н. о. х. д. № 303 от 2011 г. на Окръжен съд – София (доживотен затвор без замяна), Решение 56 от 9.03.2012 г. по н. о. х. д. № 71 от 2012 г. на Апелативен съд – София (доживотен затвор, потвърдено от ВКС). На 27.08.2009 г. 59-годишна стопанка на селска вила поканила на вечеря 50-годишния мъж, когото заварила да се навърта покрай имота и който ѝ се представил за ловец. Била „свидетелка на Йехова” и живеела в града с майка си и двете си деца. Когато започнала религиозна проповед, гостът вече бил пийнал. Колкото повече пиел, толкова повече смесвал обстановката с травматични спомени и дори споделил с домакинята, че искал да убие майка си, защото му причинила зло, и в момента вижда нея в лицето на пострадалата. Нападнал стопанката, удушил я, направил на челото прорезна кръстовидна рана, отрязал лявата гърда с метална шпакла, които оставил под леглото. Завил тялото с две завивки и две одеяла и напуснал къщата. Бил заловен година и половина по-късно.

психологична експертиза допълва описанието на дисхармоничната асоциална личност. Налице били данни за системен крайно жесток стил на родителстване на бащата, свързан със садистични изтезания върху дееца и майка му. Поведенческите отклонения се проявили още в юношеска възраст. Завършил трудно гимназия с множество бягства и прояви на избухливост. Повече от 20 години живял в институции, като бил осъждан седем пъти за кражби, грабежи и изнасилването на майка си, която в очите му се провалила в мисията си да го защити. Сам си наложил изолация, като предпочитал да обитава изоставени вили и пещера. Имал тежки характерови и поведенчески нарушения, свързани със срив в индивидуалното и социалното функциониране на фона на **личностово разстройство със смесени черти на асоциална, параноидна и емоционално нестабилна личност, граничен тип**, характеризиращо се с емоционална и волева неустойчивост, раздразнителност, нисък фрустрационен праг, слаб самоконтрол, параноидни интерпретации, неспособност за учене от минал опит. Отгоре на всичко злоупотребявал с алкохол.

Съдът отчел цялостното му психично развитие като лоши характеристични данни.

3.3 Личностовото разстройство често допринася за развитието на **афект**, който може да остане незабелязан от съда, ако не бъде съобразена връзката му с разстройството.

Така например, през 2009 г. Бургаският окръжен съд наложил доживотен затвор на 23-годишен младеж, който удушил и след това запалил тялото на 18-годишната си приятелка, която се опитвала да се раздели с него²⁷⁰. Съдебното решение е интересно не просто с отчитането на обусловените от **пасивно-агресивното личностово разстройство** характеристични данни за дееца като отегчаващи обстоятелства, но и с **пренебрегването на установеното от вещите лица афектно състояние като смекчаващо обстоятелство**.

Деецът бил със средно образование и работел в магазин за строителни материали. След смъртта на баща си, когато бил 9-годишен, живеел с майка си и по-голямата си сестра, за които се грижел. Служил в армията 9 месеца и бил произведен в чин „ефрейтор“ с добра характеристика. Съдът изрично го определил като **неконфликтен**.

Вещите лица свързали личностовото разстройство със свръхобгрижващ стил на отглеждане. То определило тенденция деецът, по начало неинициативен в общуването, да влиза в отношения на зависимост, в които да бъде харесван, успокояван и обгрижван, тъй като болезнено преживява неодобрение и критика. Доминираща във

²⁷⁰ Присъда № 16 от 4.02.2009 г. по н. о. х. д. № 298 от 2008 г. на Окръжен съд – Бургас. Пострадалата била ученичка в 11 клас, описвана като амбициозна, еманципирана, със свободно държане, прекъснала образованието си за половин година, за да работи с цел финансова самостоятелност. Едногодишната ѝ връзка с дееца започнала със силни взаимни чувства. Тя се отдръпнала, тъй като станал обсебващ, конфликтен и с променливо поведение. Раздялата била мъчителна и бавна, тъй като той отказвал да я приеме, заплашвал със самоубийство и постоянно търсел пострадалата. Вечерта на 25.05.2008 г. двамата многократно разговаряли по телефона. След като се прибрала към 1.00 часа, му се обадила според обещанието си и се съгласила да се видят. На срещата отново заявила, че желае да се разделят, като този път изразила обидни оценки за него и съобщила, че има нов приятел. При чуването деецът изпаднал в състояние, определено от вещото лице като „горещ афект“, в което я умъртвил чрез душене. Първоначалната му реакция след установяване на смъртта била на паника. Изоставил тялото в храсталак встрани от пътя към изхода от града и го запалил с бензин. В следващите дни търсел пострадалата, изразявал желание да разговарят и безпокойство от изчезването ѝ, като придружил близките при сигнализирането на полицията. Майката на момичето, която нееднократно го защитавала пред дъщеря си, до последно била убедена в невиността му и го смятала за „добро дете“, което възприема като свой син.

връзката им била пострадалата, която създала с него такава зависимост, а отблъскващото ѝ поведение го фрустрирало. Вещите лица съобщават, че *обикновено* такива хора са хладни, мрачни, раздразнителни и особено враждебни към близки, които ги изоставят, отблъскват, пренебрегват. Това води до натрупване на негативен афект и враждебност, която ескалира при най-незначителен повод. **Особено значим акцент в експертното заключение е установеният „емоционален” / „горещ” афект към момента на деянието.**

Като **смекчаващи обстоятелства** съдът отчетел младата възраст, липсата на други противообществени прояви, трудовата заетост, грижата за семейното жилище, противоречивото поведение на пострадалата, както и убедеността на майка ѝ, че подсъдимият е невинен. Съдът приел, че той е с висока обществена опасност само поради характеристикните данни, като установил причинната връзка между тях и средата, в която е формиран – „вследствие на оформяне на личността му в семейната и социална среда, у подсъдимия доминира усещане за незаменимост, доминантно усещане към околните (без каквото и да било съобразяване с тяхното мнение, чувството за собственост спрямо другите).” Според съда е налице „абсолютно пренебрежително отношение към сложилите се обществени норми на поведение, които в крайна сметка обективно и трайно са изградили у него самоунищожителни комплекси”. Като отегчаващи обстоятелства са отчетени „хладнокръвното планиране на алиби, целенасоченото му осъществяване, включително и поведение пред близките на жертвата, включително и в противоречивото му поведение през целия процес”. На основата на личните си впечатления от мълчавото му и затворено държане в съдебната зала, съдът приел, че у дееца липсват признаци за поправка и разкаяние.

Наказанието е потвърдено от въззивната инстанция, която отхвърлила квалификацията признак по чл. 116, т. 12, предл. 2 (останали само квалификациите за особена жестокост и мъчителен начин) и изрично констатирала **„ниска обществена опасност“** на подсъдимия²⁷¹. Контролиращият съд намерил за неоправдано да смекчи наказанието, тъй като деецът бил некритичен към извършеното и с посткриминалното си поведение заблудил майката на убитата за причастността си към него.

И двете инстанции пренебрегнали афекта. В съдебната практика традиционно се приема, че, когато не покрива признаците на привилегированата признак по чл. 118 от НК, афектът е изключително смекчаващо обстоятелство. Такова е всяко силно раздразнение, които не е предизвикано от пострадалия с описаната в чл. 118 провокация, а е възникнало например от непротивозаконно поведение на жертвата. В случая афектното състояние е ясно установено, както и причинната му връзка с поведението на убитата. **То следва да предизвика поне обсъждане на приложимостта на чл. 55 и е категорична пречка за налагане на който и да е от двата доживотни затвора.**

Афектът често води до престъпления, утежнени от особена жестокост и мъчителност. Това е и причината разпоредбата на чл. 118 да смекчава отговорността и за престъпления с такива признаци. **Възможността извършено в афект престъпление да разкрива изключителна опасност по смисъла на чл. 38 – чл. 38а е дори теоретично твърде спорна**, особено при малобройни квалифициращи признаци.

Окръжният съд извел изключителната тежест на убийство по чл. 116, ал. 1, т. 6 с аргументи, изцяло несвързани с конкретните факти: „неговия родов и непосредствен обект на посегателство, както и широкото му разпространение в обществото от дълги години насам и към настоящия момент, с смисъл, че по ескалиращ начин доказва убеждението на широки слове от обществото за раздаване на собствено правосъдие”²⁷².

²⁷¹ Решение № 61 от 12.06.2009 г. по в. н. о. х. д. № 56 от 2009 г. на Апелативен съд – Бургас.

²⁷² Присъда № 16 от 4.02.2009 г. по н. о. х. д. № 298 от 2008 г. на Окръжен съд – Бургас.

Цитираното не особено разбираемо изречение изчерпва мотивите за избора на доживотния затвор.

За да потвърди изключителната опасност на извършеното, въззивният съд намерил, че животът на пострадалата бил отнет без „сериозен мотив”, тъй като противоречивото ѝ поведение, изразено в „крайности на силна привързаност”, приемане на подаръци от дееца и настойчиво желание да се разделят, не можело да бъде „основание“ за нейното убийство²⁷³. **Значението на описаното системно поведение за развиването на престъпната мотивация, вкл. като терен за избухване на кумулиран афект, е изцяло пренебрегнато.**

Въззивното решение е оставено в сила от ВКС, според който анализът на инстанционните съдилища е правилен и наказанието е справедливо²⁷⁴.

Само четири години по-късно затворът съобщава, че осъденият е с нисък риск от рецидив, съхранени семейни отношения и добро поведение, като е допуснал само няколко нарушения. Проблемните области са свързани с отказа му да приеме наказанието (типично преживяване при прекомерно наказване) и отричането да е извършил престъплението. Профилът отговаря на извършител на ситуативно престъпление, за което обичайно се налага лишаване от свобода за срок около и под дванадесет години.

4. Съдебен подход при съчетание на личностовото разстройство с друго психично страдание

Извършителите на изключително тежки престъпления, диагностицирани с личностово разстройство, много често имат и други психични страдания, представляващи самостоятелни основания за смекчаване на отговорността, но и усилващи негативното влияние на разстройството върху поведението. Такива са например умствената изостаналост, травмни болести на мозъка, органични болестни изменения в резултат на злоупотреба с увреждащи вещества и други, които не изключват вмняемостта. В практиката е налице тенденция те също да бъдат зачитани като отегчаващи, както и да обуславят отхвърляне на самото разстройство като смекчаващо.

4.1 Така например, през 2006 г. Добричкият окръжен съд наложил доживотен затвор без замяна на **29-годишен неосъждан извършител на изнасилване, блудство и убийство на 8-годишно момиченце**, което на 6.08.2005 г. срещнал случайно, докато си играло в двора на училище и подмамил у дома си с обещание да му даде кукли²⁷⁵.

Страдал от **шизоидно личностово разстройство и лека умствена изостаналост**. Бил с начално образование, но безработен. Според вещите лица личността е дисхармонична, с изоставане в нервно-психическото и интелектуалното развитие, клонящо към психо-физичен инфантилизъм, проявен в несвойствена за

²⁷³ На автора не е известно обстоятелство, което законът или практиката да зачитат като „основание“ за нечие убийство.

²⁷⁴ Решение № 425 от 13.11.2009 г. по н. д. № 421 от 2009 г. на ВКС, I НО.

²⁷⁵ Присъда № 3 от 6.02.2006 г. по н. о. х. д. № 639 от 2005 г. на Окръжен съд – Добрич. При многократните сексуални посегателства в продължение на около четири часа, част от които след изпадане на детето в безжизнено състояние и след като установил смъртта, деецът го стискал за шията, с което го умъртвил. Експертизата установила, че нанесените с половите престъпления травми са смъртоносни сами по себе си. След деянието си купил бира, която изпил и заспал. През нощта се събудил и изоставил увитото в плат, губери и чували тяло в мазето на училището. Пред съда направил подробни самопризнания.

възрастта в детиненост, незрялост, неустойчиво поведение и интереси. Общуването му е „дефицитарно, той няма потребност от такова“, поради липса на „нагон за свързване“, като „по-лесно му се удава да бъде агресивен, отколкото да проявява симпатия“ и „по-малко от другите е склонен да изпитва вина“. Доколкото общувал, се насочвал към много по-млади от него лица, с които бил по-уверен. Предпочитал „фантазиране, самотни дейности и самовглъбяване“ на фона на „ограничена способност за изразяване на чувства и за преживяване на удоволствие“.

Вещите лица изрично очертали и съдът изрично признал причинната връзка между разстройството и престъпната мотивация. Според експертите „в механизма и мотивите за извършване на престъпленията активно са се намесвали особеностите на шизоидната личностова структура при значително участие на психичния инфантилизъм като цяло“. Тази причинна връзка би следвало да обоснове извод, че психичното състояние смекчава отговорността, тъй като улеснява престъпната мотивация и не зависи от волята на извършителя да му се противопостави. Съдът обаче **изрично отхвърлил смекчаващия му характер, тъй като то не компрометирало вменяемостта.**

Макар сам да се съгласил, че „личностовите особености на подсъдимия също са имали съществено значение при извършване на престъпленията“, той ги приел като отегчаващи обстоятелства. Отделно като такива зачел некритичността на дееца към извършеното, „изключително високата агресия, перверзност и цинизъм“ към жертвата, причинените ѝ страдания, твърде ниската ѝ възраст, начина на извършване на деянието (с предварително подмамване, жестокост и безразличие към вредите), посткриминалните действия по задоволяване на потребности от алкохол и сън. Според съда тези факти обуславят изключителната опасност на извършеното и на тях „не биха могли да се противопоставят нито чистото съдебно минало на подсъдимия, нито липсата на висящи наказателни производства срещу него“.

Така най-тежкото наказание е индивидуализирано „при превес на отегчаващите обстоятелства“ и наложено с цел да се предотврати рецидив на подсъдимия и да се въздейства предупредително и възпитателно на обществото. Липсва задължителният анализ дали тези цели са постижими с по-леко наказание. Съдът аргументира само извод за изключителна опасност на стореното, който е достатъчен за налагане на доживотен затвор (чл. 38а, ал. 1), но не е и за доживотен затвор без замяна (чл. 38, ал. 1).

4.2 Сериозно изпитание пред съдебната интерпретация на личностово разстройство представлява случаят с един от най-агресивните извършители на тежки престъпления, осъден на доживотен затвор без замяна на 25-годишна възраст²⁷⁶.

Бил отгледан от майка си след ранния ѝ развод с баща му и някак завършил гимназия. **Личностовото разстройство** породило антисоциални прояви от юношеството. Поради култ към физическата сила упражнявал упорито културизъм и бодибилдинг и поглъщал чудовищни количества анаболи. Колекционирал хладни и самоделни огнестрелни оръжия, с каквото на 18-годишна възраст по невнимание се прострелял. Причинената **травмена болест на мозъка** с години се развивала недиагностицирана. Бил освободен от военна служба поради „прояви на личностова дисхармония с експлозивни и антисоциални черти на поведението – агресивност и неподчиняемост“.

²⁷⁶ Присъда от 11.02.2005 г. по н. о. х. д. № 691 от 2004 г. на Окръжен съд – Ловеч, потвърдена изцяло с Решение № 126 от 22.06.2005 г. на Апелативен съд – Велико Търново, оставено в сила с Решение № 142 от 9.03.2006 г. на ВКС.

Непрекъснато проявявал яростна агресия към всички (най-интензивно към майка си, понеже нямал други близки). На 22-годишна възраст при превишаване пределите на неизбежната отбрана убил с нож 25-годишен съгражданин в новогодишната нощ на 2000 г. Шест дни след излизане от затвора, на 8.07.2003 г. бил принудително настанен за психиатрично освидетелстване поради агресивно антисоциално поведение, вкл. постоянни побоища над майка си. Тогава била установена мозъчната болест. Освободен след лечение в края на октомври, в началото на януари 2004 г. отново е хоспитализиран, отново поради насилие. След три дни избягал и преписката била прекратена.

От май 2004 г. започнал да тормози 36-годишната пострадала и семейството ѝ, които работели в собствения им бар в съседство до жилището му. Чупел прозорците на бара, сипел закани, режел гумите на автомобила им, спирал тока. Пострадалите подавали постоянно жалби, вкл. в деня преди престъплението, като за някои прояви деецът бил предупреждаван от полицията. Вечерта на 26.08.2004 г. възприел предизвикателно поведение в заведението, гръмогласно отправил невъзпитан коментар към пострадалата, заканвал се да я убие и я нападнал с нож, въпреки молбите ѝ и опита на 15-годишния ѝ син да го спре с удар с касовия апарат. С намесата на клиенти бил откъснат от пострадалата, която починала на път към болницата.

При задържането си под стража часове по-късно споделил, че „на душата му вече е спокойно”. В ареста бил изолиран в карцер с мотив, че „застрашава сигурността на лишените от свобода”, тъй като при всяко извеждане нанасял жестоки побоища на други затворници и предизвиквал масови колективни жалби. Успял да изпрати от затвора писмо до съпруга на убитата, в което обиждал паметта ѝ и се заканвал на малолетната им дъщеря²⁷⁷.

Експертната го описва като емоционално нестабилен, импулсивен и асоциален, необщителен, уединен, мълчалив и емоционално хладен, със затруднена социална адаптация, без потребност от емоционално общуване и неспособност за емпатия. „Бруталността бележи целия му съзнателен живот”. Смята се за недооценен, но поради потиснатата себенеувереност и страх от провали избягва открити конфликти и посяга на по-слаби от него, без да е предизвикан. Според вещите лица е налице „граничен вариант на нормално човешко поведение“.

Съдът изрично отхвърля значението на описаните психологични проблеми като смекчаващи, тъй като не засягали вменяемостта, а „по-скоро става дума за рядко срещана и поради това впечатляваща социопатия”. Извършеното убийство е „логичен и закономерен завършек на едно антисоциално поведение“, очертаващо „трайно и дълбоко вкоренена липса на морални и волеви задръжки, пренебрежително и надменно отношение към обществените порядки, подхранвано, за съжаление не без основание, от чувството му за недосегаемост и безнаказаност”. Отчетен е рецидивният характер на престъплението в рамките на агресия, подновена незабавно след излизане от затвора, както и посткриминалните действия срещу други затворници²⁷⁸.

Съдът приел, че „средствата на наказателната репресия, целящи да го поправят и превъзпитат, са изчерпани”, включително с оглед неповлияването от изтърпяно наказание за предходно престъпление против живота и съхранена закана към близките на пострадалата.

Макар съдът да не установява изрично изключителността на извършеното, цялостният му анализ не оставя съмнение, че според него то надхвърля съществено опасността на обичайните жестоки хулигански убийства. Пак така безспорна е, обаче,

²⁷⁷ Това е единственият известен случай в историята на българската престъпност след 1980 г., в който подсъдим не преустановява агресивното си поведение по време на процеса и в условия на задържане.

²⁷⁸ Присъдата съдържа рядко срещан по прецизност и изчерпателност анализ на хулиганския мотив.

обусловеността на поведенческия стереотип от очертаните психични страдания, които следователно имат правното значение на смекчаващи обстоятелства по смисъла на чл. 54, ал. 2 от НК. Това заключение не зависи от волята на съда. Остава отворен въпросът дали доживотният затвор, който съдържа стимули за поправяне поради възможността за замяна по чл. 38а, ал. 3 от НК, не би бил не по-малко подходящ за 25-годишен човек, когото осъждането на доживотен затвор без замяна поставя в положение да няма какво повече да губи, нито какво да спечели, независимо от поведението си в бъдеще.

4.3 Употребата на алкохол често подпомага деструктивните поведенчески прояви на личностовото разстройство. Самото пияно състояние се приема за отегчаващо обстоятелство. Подходът обаче не е безспорен, когато деецът страда от **алкохолна болест**. Тя представлява самостоятелно страдание, свързано с органични изменения в мозъка и засягащо тялото като цяло, което се развива на фона на алкохолна злоупотреба.

Така например, през 1999 г. Русенският окръжен съд отказва най-тежкото наказание на 40-годишен извършител на грабеж, придружен със садистично убийство, който **в резултат на дългогодишна упорита злоупотреба с алкохол бил в напреднал стадий на зависимост с органична промяна на личността**²⁷⁹. Въпреки многократните му опити да се лекува, увлечението му към спирта станало патологично преди 30-тата му година след смъртта на майка му и претърпяна черепно-мозъчна травма. Доживотният затвор е индивидуализиран при превес на отегчаващите обстоятелства (осъждан два пъти за кражби и веднъж за съвкупление по чл. 151 от НК, водеща роля в престъплението, асоциален начин на живот, проявена необичайна и безмотивна жестокост). **Въпреки че самата употреба на алкохол е отчетена като отегчаващо обстоятелство, причинените от алкохолната зависимост „макар и по вина на подсъдимия” болестни състояния са преценени като смекчаващо**, заедно с полагания в миналото труд и направените частични самопризнания. Тези обстоятелства мотивирали съда да наложи най-тежкото наказание. Изборът на доживотния затвор е обоснован с неповлияване на дееца от предходни наказания.

Описаният съдебен подход обаче е изключение в практиката, която все по-често след началото на хилядолетието **интерпретира алкохолизма изцяло в контекста на отегчаващите обстоятелства**.

Такъв е случаят с 34-годишен мъж, който на 18.06.2006 г. умъртвил с множество удари с револвер и брадва самотно живееща възрастна жена, заварил я да краде в дома ѝ²⁸⁰. Имал средно образование и квалификация като шлосер-монтъор. Бил многократно осъждан за кражби. Убийството било в съвкупност с кражби (обща стойност на отнетото около 1500 лева, частично върнато на пострадалия), извършени през първата половина на годината, включително спрямо приятел на бащата на дееца – търговски предприемач, който го наел на работа във фирмата си и плащал на него и баща му за строителни дейности във вилата си. Преди убийството деецът бил напуснал работа, недоволен от заплащането, и се скитал, скаран с близките си.

Страдал от **синдром на алкохолна зависимост и биполярно афективно личностово разстройство** (впоследствие в затвора определено като диссоциално),

²⁷⁹ Присъда от 11.11.1999 г. по н. о. х. д. № 303 от 1999 г. на Окръжен съд – Русе. Деецът и съучастникът му пили от обяд на 14.01.1999 г. Вечерта проникнали в дома на общ познат и колега на съучастника, за да вземат още пари и алкохол, като разбили вратата с арматурно желязо. Съпротивата на пострадалия била сломена с удари с желязото, юмруци и ритници до привеждането му в безпомощно състояние. Намерили уиски и мезета и започнали да се черпят, като издевателствали над пострадалия (рязали го по ръцете, между пръстите на краката, по седалището, отстранили част от кожното покритие на пениса). Отишли си чак на следния ден по обед. Въпреки оказаната медицинска помощ, пострадалият починал.

²⁸⁰ Присъда № 13 от 11.02.2008 г. по н. о. х. д. № 770 от 2007 г. на Окръжен съд – Варна.

поради което бил затворен, склонен към агресия, натрупване на негативизъм и антисоциални прояви, като обичайно пренебрегвал околните. Пред съда поддържал, че пострадал от кражбите му бивш служител на МВР бил заговорничил против него с цел подсъдимият да бъде осъден за престъпления, които не бил извършил.

Съдът индивидуализирал доживотния затвор при липса на смекчаващи обстоятелства, което според него налагало наказанието да бъде „в максимален размер“ (?!). Личната опасност на подсъдимия съдът определил като висока и обусловена от лошите характеристични данни, свързани с личностовото разстройство. „Синдромът на вредна алкохолна зависимост“ според съда е „първопричината за липсата на положен траен и качествен обществено полезен труд, разбиването на социалните и семейни връзки, на връзките между подсъдим и общество и най-вече за скитническия начин на живот“. Като анализира предходните осъждания на дееца, съдът отчетел, че не са довели до превъзпитание, а поведението му очертава „нарастваща обществена опасност“. Липсва обаче прогностичен анализ за повлияване на поведението при лечение²⁸¹.

4.4. Съдебната преценка на личността на дееца може да се усложни от съчетаването на личностовото разстройство с **психични страдания, които не са или съдебната експертиза не установява да представляват самостоятелни болести.**

Така например, през 2005 г. Силистренският окръжен съд наложил доживотен затвор на 35-годишен мъж, страдащ от дисоциално разстройство, разстройство на влеченията и алкохолна зависимост, който на 8.11.2004 г. убил овдовялата си осиновителка²⁸².

Поради разстройството си бил непредсказуем, неподчиняем, неуравновесен, избухлив, изключително агресивен, и, според вещите лица, непригоден да функционира в рамките на общоприетите норми. Състоянието възникнало от безкритичен стил на отглеждане, характерен с крайна снизходителност, всепозволеност и свърхзадоволеност, и се усложнило от неудачно лекувана психотравма в детството. Наред с това се формирали **сексуални отклонения** (уролагния и копрофилия) и **алкохолна злоупотреба** с експлозивно опиване. От дете се скитал безпосочно, като едва завършил гимназия. С времето насочил агресията си срещу осиновителите си, с които многократно провокирал конфликти, особено в пияно състояние. За кражби и отклонения от военна служба бил многократно лишаван от свобода. Собствената му интимна връзка завършила с провал.

Съдът не намерил смекчаващи обстоятелства. Личната опасност на дееца обосновал с „абсолютната безкритичност към извършеното, проявената немотивирана и необяснима особена жестокост, *психологичният профил на подсъдимия, конфликтността, асоциалното му поведение, неуравновесеността,*

²⁸¹ Извършеното е прието за изключително опасно на основата само на съставомерни признаци – резултата (смъртта на убитата) и проявената жестокост. Липсва извод, че начинът на извършване се отличава от обичайните случаи на жестоки убийства, като не става ясно дали съдът цени нанасянето на 17 удара като съдържание на квалифициращия признак „особена жестокост“ или като самостоятелно отегчаващо обстоятелство, придаващо необичайна тежест на този признак. Присъдата е потвърдена с основен аргумент непоправяне на дееца от изтърпяната в миналото репресия с Решение № 103 от 30.05.2008 г. по в. н. о. х. д. № 92 от 2008 г. на Апелативен съд – Варна.

²⁸² Присъда № 55 от 6.10.2005 г. по н. о. х. д. № 199 от 2005 г. на Окръжен съд – Силистра. След последното си освобождаване от затвора деецът заживял при пострадалата, която периодично биел по незначителни поводи, но тя непрекъснато изпълнявала всичките му прищявки. Работел епизодично, но основно лентяйствал и организирил пиянски и сексуални оргии. Деянието извършил след употреба на много алкохол, под влияние на който нападнал жертвата по незначителен повод. С яростен побой, продължил повече от час, причинил тежки травми на почти всички органи. Установявайки смъртта, положил тялото в леглото, напуснал дома си и се върнал след минути, крешейки, че някой убил майка му.

непредсказуемостта на постъпките, непригодността му към общоприетите норми [курсив мой – б. а.], употребата на алкохол, крайно високата обществена опасност на деянието и цялостната личност на дееца”. Съдебното заключение, че подсъдимият следва да бъде безсрочно изолиран, е изведено именно от асоциалния тип личност. Съдебният анализ не диференцира влиянието на психичните страдания поотделно и заедно върху престъпното поведение, нито значението на отношенията между дееца и пострадалата за отключване на това поведение.

5. Значение на съдебната психологична и психиатрична експертиза

Препоръките към съда да дава изрична правна оценка на психичните особености и страдания на подсъдимия могат да бъдат отправени само ако тези обстоятелства са компетентно установени от вещите лица. Съдебната дейност няма да бъде правилна, ако психологичната и психиатричната експертиза е неинформативна, непълна или неточна.

Така например, през 2004 г. Врачанският окръжен съд наложил доживотен затвор на 53-годишен мъж, извършил **рецидивно убийство дни след осъждането си за опит за убийство на фактическата си съпруга и майка на децата си**²⁸³. По-рано бил осъден на 18 години лишаване от свобода за предходно убийство, което извършил на 31-годишна възраст. От изтърпяване на това наказание бил условно предсрочно освободен през 1991 г.

Съдът направил извод, че деецът се проявил като „неуравновесен, жесток, първосигнален човек”, „егоистичен, злопаметен и отмъстителен”, „доказал, че не зачита човешките и социални ценности и неспособен на социална адаптация”. Според съда миналите осъждания го очертават като „доказан системен убиец, злоупотребяващ с алкохол”, който е изключително опасен, тъй като и в семейството, и в обществото се държи необузвано агресивно и ползва „силови методи за лично удовлетворение”²⁸⁴. Макар да се въздържал от извод за непоправимост, съдът намерил за необходимо подсъдимият да бъде изолиран завинаги от обществото²⁸⁵.

Според вещите лица деецът страдал от **смесено личностово разстройство** – емоционално нестабилна личност с асоциално поведение, която действа непредсказуемо, конфликтно и импулсивно под влияние на неустойчиво настроение и неспособност да контролира избухвания. Към момента на деянието бил в субклинична степен на алкохолно опиване, достигната след продължителна консумация в часовете и

²⁸³ Присъда № 37 от 14.12.2004 г. по н. о. х. д. № 560 от 2004 г. на Окръжен съд – Враца. Скоро след като се нанесъл със семейството си в нов дом, деецът станал известен в квартала като скандалджия и пияница с навици да вади нож за разрешаване на спорове. На 22.06.2004 г. пил от сутринта. Следобед пострадалият 40-годишен мъж, с когото деецът бил близък, направил забележка на едно от децата на дееца, което направило опит да се облекчи на двора. Пиян и раздразнен, деецът го напсувал, заплашил, че ще го пребие, нападнал го и въпреки опитите на пострадалия да го успокои, го пробол два пъти с нож в гръб, като известно време неуспешно го гонил. Пострадалият се скрил близо до реката, последван от малолетно момиче и мъж, които се опитали да му помогнат, но той починал.

²⁸⁴ Към момента на произнасяне на окръжния съд деецът бил напуснат от жена си, която живеела с друг мъж заедно с третото си дете от дееца, а по-големите им две деца били оставени за отглеждане в социален дом.

²⁸⁵ Десет години по-късно данните от затвора очертават застой на поправителния процес – некритичност към извършеното, склонност към непредсказуеми импулсивни и рискови действия, неспособност за съпреживяване, утвърдени нагласи за насилствено разрешаване на спорове и ниска емоционална зрялост. Осъденият е безразличен и апатичен към корекционните дейности и личната хигиена, никога не чете, няма трудови навици, нарушава реда. Усилията на затвора да му помогне да възобнови контактите си със семейството довели през 2012 г. до среща между него и негов син, отглеждан в сиропиталище, протекла тягостно и при незаинтересованост от страна на детето, което повече не потърсило баща си.

дните преди деянието. Това състояние било достатъчно, за да засили раздразнителността и свадливостта му и да отключи стаени тенденции към жестокост, обусловили и мотива за престъплението.

В началото на изтърпяване на наказанието обаче е установено, че разстройството е органично и придружено с **алкохолна зависимост, довела до алкохолна деменция**. Тези обстоятелства очертават значително по-сериозно засягане на психичното здраве, но не са били известни на съда, който не е могъл и да ги съобрази при индивидуализацията на наказанието.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Цялостният анализ на съдебната практика върху приложението на най-тежките наказания към извършители с компрометирано психично здраве показва съществена зависимост на съдебните изводи за опасността и поправимостта на подсъдимия от съдебната експертиза при тревожна тенденция нейното качество да спада след края на 90-те години на XX век. Най-съществените пропуски са свързани с възпроизвеждане на диагностичните описания на личностовите разстройства без яснота дали и в каква степен са валидни за индивидуалния извършител, формулиране на личностови особености като прогноза за рецидив, незадълбочаване във вида на разстройството, водещо до прибързаното му определяне като смесено, неустановяване на придружаващи психични страдания и неотграничаването им като самостоятелни поведенчески фактори. Съдебната експертиза рядко изяснява влиянието на психичните особености върху поведението и престъпната мотивация. Липсва практика да се анализират перспективите при възможно лечение. Колкото по-неинформативна и неиндивидуализирана е експертизата, толкова извършеното изглежда на съда по-необяснимо, а деецът – по-опасен и непоправим. Това е предпоставка за неправилна съдебна преценка на психичните страдания на деца при индивидуализацията на наказанието.

доц. д-р Ива Пушкарлова – Гочева е главен асистент в СУ „Св. Климент Охридски“ и доцент в Академия на МВР, E-mail: iva.pushkarova@gmail.com.